

EDUARD VILDE, EUROOPLANE JA NAISÕIGUSLANE

Livia Viitol. Eduard Vilde. Tallinn: Tänapäev, 2012. 375 lk.

XXI sajandi elulookirjanduse lainevallil on biograafiast saanud lausa omaette kirjandusžanr. Võrguajakirja Hortus Semioticus avanumbris (2006) nägi Jüri-Franciscus Lotman kirjanike elulugude kirjutamises „katset „omastada” autori loomingut”¹ ning seadis biograafiad loomealaste mittekunstiliste teks-

tide seas kirjandusteooria ja -kriitika kõrvale. Uut žanri lähemalt uurinud Eve Annuk sedastab Pierre Bourdieule tuginedes, et elu ongi lugu ja biograafia narratiiv.² Seejuures tekkivad illusioonid ja biomütograafia võimalused jätkem antud juhul kõrvale, kuid nentigem, et kirjanike elulugude loomingulisest ülestähendamisest on nüüdis-Eestis saamas naisautorite monopol.

² E. Annuk, Elu kui tekst. – Paar samukest XXV. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2008. Tartu, 2009, lk 11–12.

¹ www.ut.ee/hortussemioticus/1_2006/lotman

Livia Viitoli kirja pandud Vilde-biograafia on salgamatult naiselik ja varasemate meesautorite taustal uudse lähenemisnurgaga. Kirjaniku selle aastasaja esimese „korteriperenaise” (aastail 2001–2005 töötas Livia Viitol Kadriorus Vilde muuseumis) eluloonägemus ning uurijatöö otse kutsuvad lähivaatlusele. Seda enam, et „paljud Vilde teosed ja tegelaskujud kannavad märgilist staatusi ka tänapäeval”, nagu autor oma raamatu sissejuhatuses „Elu kui loomise lugu” (lk 9) öigesti märgib.

Samal ajal ei tegele Viitol kuigi-võrd Vilde kirjandusliku loominguga, küll aga tema teatrikiindumusega. Nii võibki raamatus esitatud eluseiku ja kirjaniku suhteid oma ajakaaslastega vaadelda kui omalaadset jätkuteatri lavastust, nagu ka autor on osundanud (lk 13). Viitol toetub ulatuslikule arhiivimaterjalile, esmajoones üksnes Vilde muuseumis talletatud säilikuile ega tõrgu soliidset viitamast ka oma viimatiste eelkäijate (Karl Mihkla, Villem Altoa) monograafiadele, püüdmata neid iga hinna eest üle trumbata. Tulemuseks on 300 lehekülge tihedat teksti, mida peale registrite ja ulatuslike lisade ilmestavad laialdane fotomaterjal ja Andres Tali soliidne kujundus.

Eduard Vilde oli otsekui kirjandusuurija Livia Viitoli „vaimne isa”, kelle kohta ta ise nüüd luulesõnul väljendub: „Isa on ammu surnud / mina olen ikka veel metsas / vana kõrge kuuse taga.”³ Kuuse tagant välja astunud, satub ta otsekohe Sirje Kiini tellisepaksuse Underi-monograafiaga (2009) ühele kirjandusväljale. Ei saanud Vilde läbi Underita, ei noor Under Vildeta.

„Vilde ja Underi ootuste ja lootuste konflikt seisnes selles, et Vilde vajas endale Naist ja elukaaslast, Under vajas aga ennekõike „meistrit ja õpetajat”,⁴

³ L. Viitol, Miski. – Looming 2012, nr 10, lk 1339.

⁴ S. Kiin, Marie Under. Elu, luuletaja identiteet ja teoste vastuvõtt. Tänapäev, 2009, lk 87.

resümeerib Kiin kategooriliselt. Vaadeldava teose autor nii resoluutne ei ole ja satub kohe ka oma esmaarvustaja (ikka Sirje Kiin!) kriitikanoolte rahe alla. Nooled ei ole küll otseselt Viitoli Underi-käsitluse pihta sihitud, kuid muidu kollegiaalne arvustaja heidab autorile ette liigset siivsust ja ülikombekust, mis läbi raamatus jääb valdama Vilde pidev tõrjutusetunne.⁵ Sedalaadi märkustele Viitol õnneks ei reageeri, ent kummutab järgmises Loomingus (nr 10, lk 1511) esitatud vastulauses mõned põhimõttelised laadi etteheited.

Livia Viitol on selle biograafia üles ehitanud, lähtudes valdavalt neljast kontsentrast: 1) kirjanik Vilde ja ajakirjandus, 2) Vilde, kunst ja teater, 3) Vilde ja poliitika, 4) Vilde ja tema naised. Üksikteoste analüüsini laskumata leiab Viitol meil seni tingimusteta kriitilise realismi („Külmale maale”, 1896) või psühholoogilise realismi („Mäeküla piimamees”, 1916) valda liigitatud proosakirjanik Vilde loomepalanguis ka tugevaid romantilisi tunnusjooni. Seejuures näitab biograaf veenvalt, et Vilde küpsemad loomeperioodid ühtivad just ta pagulasaegadega Saksa maal, Kopenhaagenis, Helsingis. Sellelt taustalt saab järeldada, et muidu eesti rahvuslaseks peetud Vilde oli Viitoli meelest õigupoolest meie esimene pagulaskirjanik. Üdini eurooplane, kes elu lõppvaatuses tundis Eesti Vabariigiski ennast peaaegu siseemigrandina. Sest miks muidu Baden-Baden või unistus elust Alpide jalamil? Kuidas kõige sellega sobitub lakkamatu olmekaeblemine ja väidetav majanduslik kitsikus, on iseküsimus.

Viitol peab Vilde kirjanduseni jõudmise stiimuliks koos vanema tädipoja Eduard Bornhöhega veedetud kasvuaastaid. Aga kumb kahest Eduardist teise esimene arvestatav kriitik oli, see

⁵ S. Kiin, Märkmeid ja küsimärke Vilde biograafiast lugedes. – Looming 2012, nr 9, lk 1328–1329.

teosest öieti ei selgugi. Pigem jääb kõlama hiljem Vilde komöödia „Pisuhänd” (1913) kaudu tuntuks saanud toon: kord Vestmann all ja Piibeleht peal, kord jälle vastupidi. Ajaproovile on igatahes mõlemad kirjanikud vastu pidanud.

Kord rahvast naerutanud nalja-Vilde boheemlikule kirjandusnoorusele ei pööra autor hädavajalikust suuremat tähelepanu, aga ajakirjanikuleib kisub varem või hiljem poliitikasse. Nii ka pea kõigi tema eluaegu Eestis ilmunud nimemakate ajalehtede kaastööliseks või toimetajaks olnud Eduard Vilde. Ehkki juba tema krimijutule „Musta mantliga mees” (1886) heideti ette sotsialismideede propageerimist (lk 127), sai poliitikast kirjaniku „elukaaslane” 1905. aasta revolutsioonikeerises. Mida mu kooliajal Eesti NSV-s muidugi ei väsitud Vilde eluloo ja maailmavaatega manipuleerimisel ära kasutamast.

Livia Viitoli monograafia annab poliitilisest Vildest ammendava ja põhjendatud ülevaate ning näitab selgelt, et kirjaniku sotsiaaldemokraatlik meelsus ei pärine sugugi Vene pörandaalusest liikumisest, vaid Karl Kautskylt ja Saksa tööliikumisel, mida ta eestlastele eeskujuks tõi.

Siiski viisid revolutsiooniliselt radikaalsed vaated Vilde peagi vastuollu Jaan Tõnissoni ja Postimehe ringkonnaga ning tast sai Konstantin Pätsi asutatud ajalehe Teataja koosseisuline ajakirjanik, aastast 1917 ka Tallinna linnavolikogu sotsiaaldemokraadist liige.

Hiljem võime eesliite „sotsiaal-” ka ära jätta, kuid murdumatu demokraat oli Vilde elu lõpuni. Sealt ka tema korruptsiooni- ja erakondade „omapoisilikuse” vastased sõnavõtted 1930. aastatel ning vabadussõjalaste nimetamine „järeletehtud fašistideks” (lk 288). Pätsi 1934. aastal kehtestatud „vaikivat olekut” kirjanik tunda ei saanud, kuid tema lõpetamata jäänud romaanis „Rahva sulased” kajastatud erakonnakemplysed tulevad tänapäevalgi tutta-

vad ette. Siit ilmselt ka Viitoli teravdatud tähelepanu poolikule teosele.

Nüüdisvaateväljalt saame tõdeda, et üks olnud Vilde marksism ja selle juurde kuuluv ateism samuti Lääne-Euroopa päritolu. Mingil moel marksist oli toona iga loomeinimene, religiooniga aga on teised lood. Nii nagu me ei leia Vildelt ülistuslaulu Jumalale, ei leia me temalt ka otsest jumalaeitust. Pealegi avaldas tulevane klassik aastal 1909 taani töölisnooruki Jens Nielsen ja tema ema elumuserdustest ajendatud romaani „Lunastus”, milles nõukogude ajal taheti näha klassivõitluse ebateadlikku kajastust. Veel akadeemilise kirjandusloo 3. köite (1969) Vilde-peatükis pakub Villem Altoa Jensi „lunastajaisadeks” Darwin ja Marxi ega räägi ema lunastusest sõnagi. Hiljem tunnistab Altoa siiski, et „Lunastus” „ei ole laadilt paljastav ja agiteeriv romaan”.⁶ Kui teos jõudis „Eesti romaanivara” sarja (1988), lähenes Reet Neithal sellele psühholoogilisest aspektist, nimetades „Lunastust” otse sõnu „Mäeküla piimamehe” eelkäijaks.⁷ Viimases aga on nüüdne Tartu Ülikooli kirjandusprofessor Arne Merilai näinud Eesti esimest erootilist romaani.⁸

Erootikat on „Lunastusest” kindlasti tulutu otsida, kuid ehk oleks nüüd aeg läheneda romaanile ka selle pealkirja otseselt kätketud kristlikust vaatenurgast. Vilde ei ole muidugi Tammsaare ja ma ei loodagi mõne ta tegelase selja tagant leida mingit halli habemega vanameest, ent teema ajaomane vaimingis jumaliku sädeme alateadliku (?) olemasolu ka Loojast kiivalt mööda vaatavais teoseis.

⁶ V. Altoa, Eduard Vilde sõnameistrina. Monograafia. Tallinn: Eesti Raamat, 1973, lk 172.

⁷ R. Neithal, Süüdlus ja lunastus. – E. Vilde, Lunastus. 7. tr. Eesti romaanivara. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk 165.

⁸ A. Merilai, Eduard Vilde „Mäeküla piimamehe” erootika. – Ighaljas Vilde. Artikleid 2005–2009. Koost ja toim Livia Viitol. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 2009, lk 26.

Livia Viitol ise on varem rehabiliteerinud 1898. aastal Narvas ajalehe joonealusena ilmuma hakanud töölisromaanini „Raudsed käed”. Ta tõestab, et romaani keskmeks on Narva linn kui iidse ajaloo ja modernse tööstuse kohtumispaik ning et naistegelasel Juuli Saarel on ehk „raudsemadki” käed kui mõnel mehel. Eraldi tähelepanu väärib osundus, mille kohaselt Juuli mäss on õieti „töelise armastusest ilma jäänud naise mäss oma nurjunud saatuse vastu”.⁹

Vilde naisemantsipatsioonijuttude kolmikul „Astla vastu” (1897), „Koidu ajal” (1904) ja „Naisõiguslased” (1908) autor selles elulooraamatus pikemalt ei peatu, kuid tööks tuleb võtta tema poolt Vilde kirjanikuloomuse kohta teisel tehtud järeldus: „Tema naistegelased osutuvad elus ja armastuses suuremaks kui mehed.”¹⁰ Sealsamas näeb Viitol „Astla vastu” dr Vallgrenis kirjaniku *alter ego* ning resümeerib: „Vilde teoses on ka mehed naisõiguslased.”¹¹ Samale järeldusele jõuab ta kirjaniku elulukku süüvides ka Vilde enda puhul.

Selles valguses paistab, et Livia Viitol on esimene biograaf, kelle uurimistöö toob kõik Vilde naislähisuhted üksipulgi lugeja ette, pealegi kaasakiskuvalt ja heas eesti keeles. Me teame, et Eduard Vilde oli oma ema „universaalpärija”, kuid Viitol peatub pikemalt ka venda jumaldanud Augusta elukäigul ning puhub naisemantsipatsiooni võrdkuju Linda Jürmann-Vilde kõrval elu sisse ka Vilde siiani halvustatud esimesele naisele, sakslanna Antonie Gro-

naule, kasutütar Ellale ning juuditär Rahel Uschmarowile ehk Muttile. Ka kinnitab Viitol Villem Altoa põlistatud ümber lükates, et novellis „Casanova jätab jumalaga” (1931) viis Vilde siiski ellu Raheli suurima unistuse: „nende kirjavahetust saatnud suured illusioonid said tööks kirjanduses” (lk 275).

Eduard Vilde omapärasest naisõiguslusest sündisid tema kuulsad „päikesenaisted”, tuntuim neist „Tabamata ime” (1912) Eeva Marland. Kuid Vilde naistüüpe uurinud Marta Sillaotsa meelest oli intelligentne Marland elutulest ilma jäetud. Kirjaniku algupäraseimat naiskuju näeb ta hoopis „ürgalgelises uudismaalases”¹² Mari Prillupis. Sellele on ka täna raske vastu vaielda. Seda enam, et Elo Lindsalu võrdleb oma doktoritöös „Mäeküla piimamehe” Marit koguni Ibseni „Nukumaja” Noraga ja leiab, et Prillupi Mari ongi Eesti Nora.¹³ Samas alustab Lindsalu Vilde „päikesenaiste” galeriid juba „Mahtra sõja” (1902) Juliette Marchandiga. Kas ja kuivõrd oli „päikesenaiste” loomisel eeskujuks noor Marie Under, nagu peale Sirje Kiini näikse arvavat ka Livia Viitol (lk 112), jäägu siinkohal lahtiseks. Eeva Marlandi naiselikkuse suhtes aga jätab Viitol oma seisukoha targu enda teada.

Omaette peatükk ses biograafias on oma näopilte trükkida laskvast narkisoslikust Vildest, tema karikaturistandest ja üldisest kunstilembusest. Oluline on seejuures autori tähelepanek, mille järgi „Vilde esteetiliste töökspidamiste kujunemisel oli oluline roll lapsepõlves Muuga mõisas nähtud Timoleon von Neffi kunstikollektsioonil” (lk 179). Kuidas aga kunst võib otseselt eluga seguneda, näeme Sirje Kiini ülemal juba viidatud arvamusest. Kiini nimelt paneb

⁹ L. Viitol, Narva ja tema semiosfäär Eduard Vilde romaanis „Raudsed käed”. – Ighaljas Vilde, lk 74.

¹⁰ L. Viitol, Tulnukad ajamasinast: Eduard Vilde naisõiguslased ja J. Randvere Ruth. – J. Randvere Ruth 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris. Koost Mirjam Hinrikus. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2006, lk 59.

¹¹ L. Viitol, Tulnukad ajamasinast: Eduard Vilde naisõiguslased ja J. Randvere Ruth, lk 66.

¹² M. Sillaots, Eduard Vilde naistüübid. Tartu, 1925, lk 46.

¹³ E. Lindsalu, Naisekuju modelleerimine XX sajandi alguskümnendite eesti kirjanduses. Doktoriväitekirj. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2008, lk 32.

seal kunstnikud Ants Laikmaa ja Magnus Kulli rahumeeli kõikide tõsielus eksisteerinud tegelastega ühte patta kui kaks olemasolevat eri persooni.¹⁴ Ehk oskavad arvustaja ning Loomingu luuletajast kriitikatoimetaja kahe peale näidata mõnd kunstnik Magnus Kulli pilti? Sest minu teada pole tosinane Kull keegi muu kui Vilde „Tabamata ime” tegelane, kelles Ants Laikmaa arvas iseennast ära tundvat. Sama kinnitab ka Livia Viitol (lk 184–186).

Mõistagi on raamatus palju ja korduvalt juttu Vilde kiindumusest teatrisse ning näitekunsti, tema luhtunud näitlejakarjäärast ja tööst näitekirjaniku või Estonia dramaturgina. Lugejale antakse muuhulgas teada ka kirjaniku juba aastal 1919 valminud käsikirjast „Eesti Rahvateater” (lk 47, pikemalt lk 221). Omaette alapeatüki on Vilde kolmest näidendist pälvinud just tänapäeva mo-

raalivaakumiski kõnekas psühholoogiline draama „Side”.

Eduard Vildet tema eluteel saatnud paljudel ajakaaslastel, kellest raamatus juttu, ei jõua siinses kirjatükis peatuda. Olgu vaid mainitud, et tänu Livia Viitolile pääses unustusehõlmast omaaegne lehe- ja kirjamees Jaan Parv (lk 86–87). Ka täpsustab Viitol Karl Mihkla väiteid Juhan Liivi ja Eduard Vilde kirjanduslike lahkavamuste osas Virulase päevil.

Jätkuteatri eesriie on langenud ning üha enam tunnukse, et seekordne Vilde biograafia on senistest eelkäijatest kirjanikuomasem. Oma lihvi annavad pärast eesriide langemist lisadena jätkuteatri lavale ilmuvad viie Vilde kaastee-lise töö- ja juubelijutud. Kui aga keegi otsib siit kogu tõe Vilde elu kohta, siis palun tal eelnevalt defineerida mõiste-paar „objektiivne tõde”.

¹⁴ S. K i i n, Märkmeid ja küsimärke Vilde biograafiat lugedes, lk 1328.